

EGY BUDAI HITVITA ÉS PIER PAOLO VERGERIO

(Néha nem azt találjuk, amit keresünk)

Mintegy két évtizede már, hogy a *Magyar Könyvszemle* 1883. évfolyamának „Vegyes közlemények” rovatában, „Hazai és külföldi könyvtári buvárlatok” cím alatt egy érdekes részlet ragadta meg figyelmemet. E szerint Csontos János, a régi magyar kódexek, köztük a corvinák jeles kutatója, aki akkor a folyóirat szerkesztője is volt, ausztriai és dél-németországi könyvtárakban folytatott hungarika-feltárásokat. Az augsburgi Királyi Könyvtárban végzett kutatásaival kapcsolatosan többek között ez olvasható a szövegben: „Jacobus de Marchia (szegedi quardián) collatiója a budai rabbi ellen, amelyet Georgius Rauttenstrauch in Pelisio (Pilis) a XV. században másolt, a müncheni udvari könyvtárba került és kiadatlan.”¹

Tegyük most félre, mint mostani témánk szempontjából mellékes tényezőt, hogy Marchiai Jakab, az obszerváns ferencesek kiemelkedő alakja, aki több ízben járt hazánkban, nemigen lehetett „szegedi gvárdián”, hiszen a dél-alföldi városban csak 1444-től kezdve, és onnantól sem folyamatosan volt jelen az obszerváns közösség.² Sokkal érdekesebbnek tűnt maga az információ, mely szerint – gondoltam – Csontos rátalált Jakab egy mind a mai napig ismeretlen művére.³ Az itáliai ferences szerzetes, nyilván egyik budai tartózkodása alkalmával hitvitát folytatott volna a helyi zsidó közösség vezetőjével. Nem szükséges részletezni, milyen értékes vallás- és kultúrtörténeti adalékot jelentett volna késő középkori szellemi életünk kutatása számára, ha az említett mű – bármily tömör összefoglaló legyen is – napvilágra került volna.

Ezt követően azonban hiába próbáltam a mű nyomára bukkanni. A *Könyvszemle*ben megjelent közlemény szerint a külföldön talált hungarikákról másolatok

¹ *Magyar Könyvszemle* 8 (1883), 1–4. füzet, 213.

² KARÁCSONYI J.: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. Budapest 1922, 160–161. A szegedi ferences kolostort Giuliano Cesarini már 1444-ben átadatta az obszervánsoknak, de ennek nem volt fogantatója. Az obszervánsok alsóvárosi temploma végül 1503-ra épült föl. Elképzelhető, hogy már a legkorábbi ismert dátumot, 1444-et megelőzően is történt kísérlet Szegeden obszerváns kolostor alapítására, éppen Marchiai Jakab részéről, ám a ma ismert dokumentumok erre nem nyújtanak bizonyítékot. Ami a széket illeti, igaz, hogy a rendi hagyomány szerint Jakab használta azt a széket, amely ma ismét az alsóvárosi kolostorban látható, ám ez a körülmény az alapítással és az esetleges „gvardián-sággal” kapcsolatban nem bizonyít semmit. MAROSI E. (Szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. I. Budapest 1987, 286.

³ A művek összefoglalása: LASIĆ, D.: *De vita et operibus S. Iacobi de Marchia. Studium et recensio quorundam textuum*. Falconara Marittima 1974, 274–278.

készültek, ezeket azonban sem az MTA, sem az OSzK kéziratárában nem találtam. Az augsburgi könyvtár anyagának jelentős és értékes részét (számos középkori kéziratot, illetve ősnymtatványt) 1805 után, amikor a város a pozsonyi béke értelmében elveszítette birodalmi szabad város címét, és Bajorország fennhatósága alá került, átszállították Münchenbe⁴, amiről, mint láttuk, Csontos is tudott. Sajnos azonban a bajor királyi könyvtár anyagát őrző Bayerische Staatsbibliothek régi, a 19. század végén összeállított katalógusában sem találtam a *Collatiót*, sem Marchiai Jakab, sem a másoló, Georgius Rauttenstrauch neve alatt⁵ (ekkor még nem állt rendelkezésre a könyvtár latin nyelvű kézíratait leíró sorozat azon, Erwin Rauner által szerkesztett, 2007-ben megjelent kötete, amely, mint látni fogjuk, az engem érdeklő kódexet is leírja).⁶ Így hát föladtam a keresgélést, ami akkor kutatásaimnak amúgy is csak egyik mellékszálát jelentette, azzal, hogy a Jakab munkáját tartalmazó kéziratot kötet vagy elveszett, vagy mégsem került át Münchenbe, hanem lappang valahol, vagy ha mégis, ott a második világháború során számos kötetrel együtt áldozatul esett a könyvtár épületében súlyos károkat okozó bombázásoknak.

Évekkel később, 2013-ban egy tanulmányutam alkalmával a vatikáni könyvtár olvasótermében, nem sokkal a zárás előtt megálltam a polc előtt, amelyen a legnagyobb európai könyvtárak kéziratok anyagának katalógusai sorakoztak. Eszembe jutott Csontos közleménye, és az, hogy évekkel korábban hiába kerestem a *Collatiót*. Inkább csak kíváncsiságból leemeltem az egyik, Augsburgra vonatkozó kötetet, amelyet Anton Reiser lutheránus lelkész és teológus állított össze 1675-ben, *Index manuscriptorum Bibliothecae Augustanae* címmel. (Reiser egyébként 1652-től Selmecebnán, majd Pozsonyban is szolgált lelkészként.)⁷ Lehet, gondoltam, hogy az engem érdeklő kötet, benne Marchiai Jakab munkájával „a müncheni udvari könyvtárba került”, de ebben a katalógusban benne kell lennie. Némi keresgélés után meg is találtam az engem érdeklő bejegyzést: *Collatio P. de Capodistri super Disputatione Fr. Jacobi de Marchia, ordinis Minorum, facta cum Judaeo R. Joseph in Buda, scripta in Pelisio sine manibus per Michaelem Rutenstrauch*.⁸

Ezt követően, még ugyanott fölütöttem Elias Ehinger pár évtizeddel korábban, 1633-ban megjelent katalógusát is, amely a *Catalogus bibliothecae amplissimae Republicae Augustanae* címet viseli, s amely ugyanezt a szöveget tartalmazta, kiegészítve azonban azt évszámokkal is, a disputa időpontjaként 1433-at, a másolás éveként pe-

⁴ <https://www.sustb-augsburg.de/index.php?id=63>, (utolsó letöltés ideje: 2017. február 19.).

⁵ *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*. Tom. III–IV, Monachii 1873–1894.

⁶ RAUNER, E.: *Katalog der lateinischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München, Clm 3501–3661*. Wiesbaden 2007.

⁷ WOLFES, M.: „Reiser, Anton“. In *Neue Deutsche Biographie*. Band 21. Hrsg. HOCKERTS, H. G. Berlin 2003, 388–389.

⁸ REISER, A.: *Index manuscriptorum bibliothecae Augustanae, sumtu Theophili Goebelii, typo Jacobi Koppmaieri*. h. n. 1675, 52.

dig 1468-at tüntette föl.⁹ Reiser munkája nem csupán szó szerint követi Ehingerét, hanem megadja annak oldalszámait is: a szerző valószínűleg segíteni kívánta a tájékozódást, viszont kizárhatjuk azt, hogy pusztán másolta elődje munkáját, hisz ő maga is a könyvtárban szolgált, és az anyagot jól ismerhette.

A 17. századi katalógusok szerzői tehát nyilván pontosan tudósítanak a keresett *Collatio* keletkezéséről és tárgyáról, viszont szinte mindenben eltérnek Csontos híradásától, olyannyira, hogy a rendszerváltozás előtt gyakran mesélt jereváni rádiós viccek juthatnak az ember eszébe. Hiszen Marchiai Jakab nem szerzője a *Collatio*-nak, az csak az ő részvételével lezajlott hitvitáról tudósít. A valódi szerző, P. de Capodistria, azaz a jeles humanista, idősebb Pier Paolo Vergerio neve, aki pedig Magyarországon is hosszan élt, és Budán is halt meg 1444-ben, nem szerepel a *Magyar Könyvszemle* közleményében. A másoló keresztnéve nem Georgius, hanem Michael, a vezetékneve nem Rauttenstrauch, hanem Ruttenstrauch. Nem érdektelen viszont, hogy az augsburgi katalógusok meg is nevezik a rabbit, akinek a személyére még visszatérünk. Mindenesetre, mindezt figyelembe véve arra kell gondolnunk, hogy Csontos nem látta sem a kéziratot, sem a két 17. századi katalógus vonatkozó bejegyzését; ha látta volna, nyilván nem került volna el a figyelmét a szerző, Vergerio személye. Információi viszont a torzítások ellenére is szemmel láthatóan a 17. századi augsburgi katalógusokból származnak, ezért valószínű, hogy azokat vagy azok egyikét egy megbízottja látta és kivonatolta ilyen pontatlanul. Érdekes mellékkörülmény, hogy Pintér Jenő, a 20. század elejének egyik vezető irodalomtörténésze, terjedelmes összefoglalásában, Csontos tudósításának gyanútlanul hitelt adva Marchiai Jakabbal kapcsolatban a következőket írja: „Munkái közül magyar vonatkozásai miatt említhető a budai rabbi ellen írt latin vitairata”.¹⁰

Miután a két 17. századi katalógus jóvoltából megbízható adatok birtokába kerültem, érdemesnek tűnt újra utánanézni a müncheni anyagot tartalmazó katalógusokban a keresett műnek. Hogy, hogy nem, végül egy olyan kötetben találtam meg, amit kerestem, amely 2007-ben jelent meg, tehát azután, hogy a kérdés után érdeklődni kezdtem. Erwin Rauner munkájáról van szó, amely a Bayerische Staatsbibliothekben a 3051 és 3661 közötti sorszámokkal ellátott latin nyelvű kódexeket írja le. Tanúsága szerint az engem érdeklő szöveg a Clm (*Codices latini monacensi*) 3590. jelzetet viselő kötetben valóban meglehetett, azonban ma már nem található meg benne. A megfelelő folióval kapcsolatban ugyanis ezt írja: „Eintragungen und Hinweis auf verlorenen Text von einer Hand des 19. Jh.s geschrieben *Collatio P. de Capodistria forte hic excisa*”, azaz: 19. századi írással az olvashatjuk rajta, hogy a keresett munkát tartalmazó lapot vagy lapokat erőszakkal eltávolították a kötetből. A leírás ezután hozza azt a szöveget, amelyet már Ehingernél, illetve Reiser-nél is olvas-

⁹ EHINGER, E.: *Catalogus bibliothecae amplissimae reipublicae Augustanae*. Augustae Vindelicorum 1633, col. 125.

¹⁰ PINTÉR J.: *Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés*. I. köt.: *A magyar irodalom a középkorban*. Budapest 1936. 732.

hattunk.¹¹ Csak találgatni lehet, hogy a *Collatió*t mikor vágta ki a helyéről: még Augsburgban vagy már Münchenben, mindenesetre az 1894-ben megjelent régebbi müncheni katalógus annak említése nélkül írja le a Clm 3590. számot viselő kódexet, azaz ekkor már nyilván hiányzott belőle.¹² A keresett mű tehát elveszett, és nagyon kicsi a valószínűsége, hogy valaha is előkerül.

Ugyanakkor az augsburgi katalógusok, de az Erwin Rauner-féle újabb katalógus is jó pár értékes információval szolgálnak. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy Marchiai Jakab hitvitát folytatott a budai rabbival, amelyről Pier Paolo Vergerio összefoglalást írt. Mint ismeretes, Vergerio fontos részese volt a magyarországi humanizmus kezdetének.¹³ Még ha munkája elveszettnek is tekinthető, megírásának pusztá ténye sem lényegtelen adalék itteni tevékenységéhez. Nem érdektelen a rabbi megnevezése sem: az 1433-as datálással említett József nyilván azonos az első név szerint ismert budai zsidó vallási vezetővel, akit a forrásokból ismerünk. 1422-ban ugyanis szintén egy bizonyos József kérte Zsigmondtól, hogy a zsidóknak még IV. Béla által adományozott jogokat tartalmazó oklevelet írassa át,¹⁴ egy 1436-os oklevélben pedig kimondottan mint „der Jude Josef Rabbi zu Ofen” szerepel.¹⁵ Ezen kívül, ha hihetünk az Ehinger-féle jegyzékben szereplő évszámoknak, Marchiai Jakab már 1433-ban, azaz a boszniai kommisszáriusi megbízatása idején járt Budán, azaz nem 1435. decemberi tatai tartózkodása jelenti magyarországi tevékenysége kezdetét, amint azt a rendelkezésünkre álló okleveles források alapján eddig gondoltuk.¹⁶

¹¹ RAUNER, *i.m.* 430.

¹² *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis, Tom. I, Pars II, codices num. 2501–5250 complectens.* Monachii 1894, 115.

¹³ Vergerio magyarországi tevékenységére: PAJORIN K.: „Alcuni rapporti personali di Pier Paolo Vergerio in Ungheria”. In *L’Umanesimo latino in Ungheria, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Budapest, 18 aprile 2005*, a cura di A. Papo, G. Nemeth Papo, Treviso 2005, 4552; PAJORIN K.: „Vitéz János műveltsége”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 108 (2004), 537–540; KISS F. G.: „A magyarországi humanizmus kezdetéről (Pierpaolo Vergerio, Vitéz János és Johannes Tröster)”. in *Convivium. Tanulmányok Pajorin Klára születésnapjára.* Szerk. Tegvey I. – Békés E. Debrecen–Budapest 2012, 120–124.

¹⁴ Zsigmond oklevelében az „in suo ac universorum iudeorum personis ad nostram veniendo” fordulat azt fejezi ki, hogy József a zsidó közösség vezetője, ld. *Magyar-zsidó oklevéltár, I. 1092–1539.* Szerk. FRISS Á., Budapest 1903, 165.

¹⁵ GRÜNWARD F.: „A budai zsidó község Zsigmond király korában”. *A Budai Izraelita Hitközség Értesítője* 26, 1–2. sz. (1938), 12–13; A szerző amellett érvel, hogy József rabbi azonos azzal a konstanzi forrásokban szereplő schlettstadi származású Treves-i Józseffel, akinek családjából több franciaországi főrabbi is kikerült, és Zsigmond kíséretében került Budára, ahol húsz éven át élt. SCHEIBER S.: „Adatok a magyar zsidóság középkori történetéhez”. in *Uő: Magyar-zsidó okmánytár.* Budapest 1966, 16. Vö: KOMORÓCZY G.: *A zsidók története Magyarországon. I.: A középkortól 1849-ig.* Pozsony 2012, 290.

¹⁶ Vö. GALAMB Gy.: „San Giacomo della Marca e gli eretici di Ungheria”. in *San Giacomo della Marca e l’Europa del ’400, Atti del Convegno internazionale di studi, Montepredone, 7-10 settembre 1994*, a cura di BRACCI, S. Padova 1997, 212; Jakab tatai tartózkodását

Ha a Clm 3590 kódex egészére vetünk egy pillantást, megállapíthatjuk, hogy a bécsi egyetem szellemi közegét tükrözi, ugyanis az egyetemmel kapcsolatban álló személyek vagy az általuk használt művek találhatóak benne. E mellett nem mellékes, hogy a kötetben, a belőle eltávolított *Collatió*n kívül még kettő, hitvédő jellegűnek tekinthető szöveg is található. Az egyik egy bizonyos Sámuel rabbi levele, amely összefoglalja a zsidó vallás tévtanait, és amelyet Alphonsus Bonihominis domokos szerzetes fordított latinra (véltetően a tévtanok, azaz *errores* kifejezés is tőle származik), a másik az ausztriai judenburgi eretnekek nézeteinek cáfolatával foglalkozó traktátus.¹⁷

Erwin Rauner katalógusából az is kiderül, hogy a kötet Johannes Carpentarius birtokában volt. A délnémet (würzburgi) származású karmelita szerzetes Bécsben, Kölnben és Toulouse-ban végezte iskoláit, majd rendjének bécsi stúdiumának rektorságáig vitte. 1463 és 1473 között budai perjel, majd magyarországi karmelita vikárius (1472-től), ezt követően (1475-től) a felnémet rendtartomány főnöke volt.¹⁸ A kódexet, melyben saját művei is helyet kaptak, nyilván ő vitte Augsburgba, ahová gyakran utazott. A benne található művek segítségével betekintést nyerhetünk egy olyan, átlagot meghaladó műveltségű és iskolázottságú egyházi személy teológiai érdeklődésébe és irodalmi munkásságába, aki Magyarországon is tevékenykedett, és akinek személyéről és rendjének hazai tevékenységéről elég keveset tudunk.¹⁹

A Bayerische Staatsbibliothek Clm 3590. kötete tehát figyelemre méltó a késő középkor hazai művelődés- és egyháztörténetének és egyházi irodalmának kutatói számára. Általánosságban pedig megjegyezhetjük, hogy a kutatás szövevényes útjából időnként szátkuták is nyílnak, de ezeknek a bejárása sem haszontalan, hiszen bennük váratlanul rátalálhatunk olyan adatokra, amelyeket nem is kerestünk, és amelyek új színekkel gazdagítják a korszak vallási és kulturális viszonyairól alkotott képünket.

valószínűsíti: FERMENDŽIN, E.: *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica ab anno 925 usque ad annum 1752*. Zagabriae 1892. no. 732, 148; FEJÉR G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Vol. X/VII, Buda 1843, no. 315, 675–676.

¹⁷ RAUNER, *i. m.* 430–431.

¹⁸ REGÉNYI M. K.: „Karmeliták a középkori Magyarországon”. *Capitulum* 1 (1998), 67–83. a vonatkozó rész: 77; Uő: *Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz*. Budapest–Heidelberg 2001, 52. Johannes Carpentarius bejegyzése, amely tanúsítja, hogy a kötet egykor az övé volt, a Clm 3591 66r folióján található: RAUNER, *i. m.* 428.

¹⁹ Carpentarius e kódexben található művei: három *sermo*, amelyek közül kettőt Szent Jeromos tiszteletére írt (105r–114v, 166v–168v), valamint két másik mű, illetve beszéd, melyeknek címe: *Quaestio ex dictis Arnoldi et Suchenschatz collecta*, illetve *Collatio in capitulo straubingensi* (156r–166r). A kötetben megtalálhatók továbbá többek között Petrus Aureoli, Nicolaus Oresme munkái, továbbá Poggio Bracciolini egy levele. Vö: RAUNER, *i. m.* 432–437.

György Galamb

A Disputation in Buda and Pier Paolo Vergerio the Elder
(Sometimes one Experiences Serendipity)

In 1883 János Csontos, the excellent librarian and expert on medieval Hungarian manuscripts published the results of his study tour in Germany. According to his account a summary written by the Franciscan Observant preacher, James of the Marches (1475) on his debate with the rabbi of Buda was preserved in the Bavarian Royal Library in Munich. Since such a work is unknown for the specialists of the subject, the discovery of a text, which provides information on an interesting event in the religious and cultural history of Hungary in the 15th century, would have been expected. However, on the basis of the data (author, copyist of the manuscript) given by Csontos it proved to be impossible to find traces. Finally, the solution was furnished by the two catalogues printed in the 17th century in the Library of Augsburg, as many of the medieval codices of Munich were transported from there in the beginning of the 19th century. The works of Elias Ehinger and Anton Reiser reveal that the author of the text in reality was Pier Paolo Vergerio the Elder, who made a summary of the debate held in 1433 between James of the Marches and Joseph, rabbi of Buda. The recently published catalogue of the Bavarian State Library confirms these data, but declares that the text in question is missing from the codex (Clm 3590), which contained it formerly. On the other hand, it notifies the fact that the codex was in the possession of John Carpentarius, the Carmelite provincial who stayed often in Buda at the end of the 15th century. Consequently we failed to discover a work of Vergerio, but we have gained precious information on the fact that he wrote such a work, on the activity of James of the Marches in Hungary, and on the interest of a leading figure of the Carmelite order of the age.